

Н.Саргожаев
63.

4

C-A3L

Нұрсдық Сарғожаев

Бөлек батыр

(тарихи-танымдық, хикаяттар)

Алматы „Рауан“ 1998

ББК 63.3 (5 қаз)
С 22

Сарғожаев Н.
С 22 Бөлек батыр (Тарихи-танымдық хикаяттар). — Алма-
ты: „Рауан“, 1998. - 128 бет.

ISBN 5-625-03876—7

Туған елі мен өскен ортасына аса қадірлі, қымбат ірі тұлғалар болады. Сондай аруақты, атакты кісілер Талғар өңірінен де аз шықпаған. Олар — Бөлек батыр, Байторы баба және Тұрар Рысқұлов.

„Бөлек батыр“ атты тарихи-танымдық хикаят сол бабалар өмірінің рухы ұрпақпен сабақтастығы жақында сыр шертеді. Кітап туған елдің өткенін танып-білу, ата-баба ерлік істерін кастерлеу жөнінде ой қозғайды.

ББК 63.3 (5 қаз)

4702250204—026
С 404(05)—98 қос.шешім — 98

ISBN 5-625-03876—7

© Сарғожаев Н., 1998

КІРІСПЕ

Өркениетті елдер өз тарихын жүйелі, түптеп зерттеп, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп отырған. Сондықтан да олардың қалыптасып өсу, өркендеу тарихы туралы жазбалар ықылым заманнан сақталып келген және жалғасып, жазылып отырылған. Мұның өзі ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, елдің бірлігі мен ынтымағын арттырып, жастардың рухын өсіріп, сүйіспеншілігін күшейткен.

Ал біздің қазақ халқының, Қазақстанның тарихына келсек, ол жайында ауыз толтырып айтар жүйелі жазба дүние шамалы. Оған жазба әдебиетінің кеш дамығанын сылтауратамыз, жетпіс жыл бойы тілімізден, өз тарихымыздан шеттеткен Кеңес өкіметінің саясатын көлденең тартамыз, себеп-салдар етеміз.

Өткенді тарихшыларымыз енді жаза бастады. Ол алдағы кезде әрі қарай жазыла, толыса бермек.

Мәселен, осыдан екі жарым ғасыр бұрын ғұмыр кешкен шапырашты Бөлек батыр туралы Қазақ Совет Энциклопедиясы оныншы томының 51-бетінен мынаны: „Сатайұлы Бөлек (1700—1785) — 18-ғасырдың 1-жартысында жоңғарларға қарсы күрескен Наурызбай батырдың мың басы. Іле Алатауының қойнауындағы Түрген өзенінің бойындағы Ақши деген жерде туған. Шапырашты тайпасының асыл руынан шыққан. 1729 жылдары Жоңғар ханы Аңырақайды (қазіргі Жамбыл облысындағы Аңырақай аталатын тауда) жекпе-жекте өлтірген. Бөлек батыр бастаған қазақ жасақтары 1750 жылы жоңғарларды Түрпанның асыра қуған” деп оқимыз.

Шапырашты Қазыбек бек Тауасарұлы XVIII ғасырда өмір сүрді, артындағы ұрпағына үлкен мұра жазып қалдырды. Ол — „Түп-тұқияннан өзіме шейін” атты кітабы. Бұл кітап — „Жалын” баспасынан 1993 жылы Қазыбек бектің шөбелегі Балғабек Қыдырбекұлының дайындауымен жарық көрді. Кітаптың түпкі негізі — 1776 жылы жазылған. Осы тарихи еңбекте де Бөлек ба-

тыр жайлы біршама мағлұматтар айтылады, ел аузынан ертеде естіген әңгіме-аңыздарды айқындайды.

Қазақ батырларының соғыс әдістері айырықша болған. Мәселен, „Қаша ұрыс салу“, „Екі аша соғысы“, „Үш тоғыс соғысы“, „Жекпе-жек соғысы“, „Жүре соғыс“, „Үлкәр жәрік“, „Ошақ соғысы“, „Ай қоралаңды соғысы“, „Қоян қашты жасау соғысы“, „Қоян-қолтық соғыс“, „Аламан соғыс“, „Дада соғыс“, „Хилар соғысы“, „Шұбыртпалы соғыс“, „Ұрыс соғыс“ деген секілді соғыс әдістерін әрбір батыр жете игерген, сондай-ақ әрқайсысының жеке өзіндік тәсілдері де болған. Мәселен, Сатайұлы Бөлек батыр бірде ат бауырына кіріп, бірде қиғаштай жатып өзіне шоқпар дарытпайды екен.

Сарбаздар ішінде кезінде Сатай да, әке жолын қуған Бөлек те батыр атанды. Жауына ат ойнақтатқан Бөлек батыр тұлпарының ізі қалған жерлер — Қаскелең, Шамалған, Борадай, Қараш, Матай, Малайсары, Белшабдар — күні бүгінге дейін солай аталады. Бұл жерлерде тастан үйілген төбелерді кездестіруге болады. Есік қаласының маңындағы сол төбелердің бірінен алтын киімді адам қаңқасы да табылды. „Еңбекшіқазақ“ ауданының „Асы“ жайлауына баратын жол бойындағы Сарымсақты жазығында биіктігі бір метрден асатын адам кейіпті тас мүсін әлі мелшиіп тұр. Ары-бері өткен жолаушы оған ат басын бұрып, бір сәтке болса да, аялдайды.

Талғар ауданына қарасты „Кербұлақ“ қыстауының күнбатыс жағы — Малайсары асуы деп аталады. Балқаш ауданы жақтағы сол таудың биік жотасынан басталатын бастау бар. Бір ғажабы — суы қыста жылы, жазда салқын. Тастан үйілген қорымды жұрт Малайсары батырдың жатқан жері деп, сондағы бақанға ырым етіп ақ шүберек байлайды. Малайсары ұрпағы өз бабасы жайында енді-енді білуде. Бабаның жатқан жеріне барып, құрбан шалып, құран оқиды, алдағы уақытта арнайы ас беру жағын ойластыруда.

Осы Іле Алатауының Малайсары және Шоқпар деп аталатын сілемдері шығысқа қарай созылып жатыр. Наурызбай, Бөлек батырлардың аттары дүбірлеткен өңір бұл.

Бөлек батырдың дулығасы мен сауыты екі жарым ғасырдан бері сақталып келеді. Көрем деушілердің Есік қаласындағы Жылқыбаева Сақып апаның қара сандығындағы тарихтың сол куәсымен танысуларына болады. Ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келген бұл мұра кешеге дейін жасырын сақталды. Бөлек батырдың киңдік қаны

тамған Алматы облысы, Еңбекшіқазақ ауданының „Ақши“ ауылы қазір „Бөлек батыр“ акционерлік қоғамы деп жаңаша аталып, қайта жаңғырығып отыр.

Осы өңірді басып өтетін атақты „Жібек жолы“ бойы түрлі тарихи мұраларға аса бай. Осы „Жібек жолы“ бойында Алматы облысының Кербұлақ ауданы, белгілі Сарыөзек темір жол стансасы, Алтынемел асуы бар. Бұл аймақта Ұлы жүздің дулат, суан тайпалары кездеседі. Ата-баба тарихын қозғай қалсақ, олар: „ Бұл атамскен, негізінен шапыраштының, оның ішінде теке руының жері екен. Енші бөлгенде Теке бабамыз бұл жерді бізге қалдырыпты да, өздері Алатаудың етегіне көшкен. Теке елі — Еңбекшіқазақ, Талғар, Шелек аудандарында. Ал Текенің бауыры Төлеміс Қаскелең, Жамбыл аудандарында тұрақты тұрып қалған”, — дейді.

Теке руынан шыққан Бөлек батырдың, әулие, әрі батыр Байторы бабаның, көріпкел, қасиетті ана — Қоянкөз апаның күмбезі де осы жақта. Талдықорған жақтағы суан, дулат рулары олардың қабіріне әлі бас иіп, аруағына табынады, сыйынады. Сендердің атақты бабаларың осында деп, солардың көрсетуімен 1996 жылы Еңбекшіқазақ, Талғар аудандарындағы теке руының ұрпағы өздерінің Байторы бабасына екі облыс болып бірігіп, ас берді, үлкен күмбез салып, ескерткіш орнатты. „Байторы баба“ қорын жариялады.

Біз — аруақтарды сыйлаған, бабаларын құрметтеген, елін, жерін мақтан тұтқан халықпыз. Осыдан екі-үш ғасыр бұрын жасаған, жоңғар шапқыншылығы кезінде елге қорған болған батырларымызға әр жерде, өз ұрпақтары ас беріп атап өтсе, кешегі Кеңес өкіметі кезінде бүтінгі егемендікті аңсап, жеке Түркістан өлкесін, Түрік Республикасын құрамыз деп тоталитарлық саясаттың торына түскен Тұрар Рысқұлов секілді ірі қайраткер ардагеріміздің жүз жылдығын бүкіл республикамыз тойлады.

Сол Тұрар Рысқұловтың еңбегі, оның қашан атылғаны, қайда жерленгені беріге дейін жасырын, құпия ұстады. Тұрар сүйегі Мәскеу түбіндегі зираттан өз Отанына, өз елі, өз топырағына 1995 жылы әкелініп, қайта жерленді. Арада 57 жыл өткен соң, Тұрардың 1937 жылы шіде айында түрмеден қызына жазған жан тебіренерлік соңғы хаты табылды.

Сөз соңында айтарымыз — ата-бабаның ерлік дәстүрінің алтын тамырларын тарих қойнауында қалдырып қоймай, қажеттімізге жарата берсек, нұр үстіне нұр құйылып, мерейіміз үстем бола бермек деу.

БӨЛЕК БАТЫР

Қазақ Совет Энциклопедиясында айтылған жайға қосымша түсінік берер болсақ, Ақши ауылы — Алматы облысының Еңбекшіқазақ ауданында. Еңбекшіқазақ ауданының „Есік” жүзім кеңшарында „Бөлек”, Киров атындағы кеңшарда „Сатай” атты бөлімшелер бар. Түрген өзені — о баста Түргеш батырдың есімімен аталған. Келімсектердің осы өзен бойына жаппай қоныстануынан, Түргеш біртіндеп Түрген болып өзгерген. Бүгінде аудан орталығынан кейінгі ең үлкен елді мекен — осы Түрген селосы. Ал Аңырақай — жоңғардың атақты батыры болған. Жамбыл облысындағы бұл жер бұрын Далатау деп аталатын, адырлы кең жазық.

Сатай — шапыраштының отыз тоғызыншы ұрпағы. Ол Шамның үш баласының ішіндегі Желдіден тарайды. Желдінің Асыл деген баласынан — Байбағыс, одан Батыр, одан Көрпе, одан Теке, Текеден — Дұғай, одан — Бұғы, одан — Қодар, одан — Сатай. Сатайдан — Қара, Қарадан — Бөлек.

Бөлектің Сатайұлы деп аталуы — кейбір шежірешілердің айтуынша немеренің үлкені болып, атасының тәрбиесінде болғандығынан Сатай, Қара Бөлек ұрпағы осы Ақши аулында. Қазірде сол ата-мекеннің байырғы тұрғыны. Ендеше әңгіме тәркінін Бөлек батыр туып-өскен өлке, киелі топырақ — Ақшиден басталық. Бұл таудың да өз тарихы, өсу, өзгеру, дәуірі бар. Артель болды, колхозға бірікті, одан совхоз аталды, қазір акционерлік қоғам.

Алматыдан шығысқа қарай тартатын Құлжа жолы Еңбекшіқазақ секілді бірнеше ауданды басып өтіп, Қытай еліне бір-ақ тіреледі. Еңбекшіқазақ ауданындағы Ақши аулы осы Құлжа жолының сол жағына орналасқан. Қазақи үлкен елді мекен. Шапыраштының асыл руына жататын теке елінің көп шоғырланған ата қонысы. Теке елінің Сарыбай, Қара, Ырысбай, Шақа деп атала-

тын төрт баласының негізгі ұрпағы атам заманнан осында.

Ертеде Жаман, одан кейін Құзым болыс болыпты. Сол болыстарға бағынған ел Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында бір орталыққа бірігіп, артель құрады. Одан кейін ірілене келе, Мирзоян, Голощекин атындағы колхоз атанады. Екінші дүние жүзілік соғыс жылдары Каганович атындағы колхоз болады. Колхоз аты өзгере бергенімен, негізгі төркіні Ақши аулы деген ат сақталып отырған.

Шығысында шапыраштының бір тұқымы қошқар елі қоныстанған „Қазатком“ колхозы, батысында шыбыл елі шоғырланған „Қайрат“ колхозы. Шыққан тегі, өскен ортасы бір бұл үш елдің ұрпағы жеті атадан асып, бертін қыз беріп, қыз алысатын, той-думаны бірге дүркіреген көршілес ауылдар.

Мұндай елдің бірлігі берік, берекесі мол болатыны бесенеден белгілі ғой. Барымта, тентек шоқпар, жесір немесе жер дауы дегендер болмайтын. Ара-тұра кездесіп қалатын тентектерін тежейтіндер де, олардың жон терісін сыпыратындар да өздері. Сондықтан „қол сынса, жең ішінде, бас жарылса, бөрік ішінде“ болып, басқаларға білінбейтін.

Осындай ауыз бірлігі ажырамаған үш колхоздағы үш атаның баласы ел ағасын өз іштерінен колхоз басқармасы етіп өздері сайлайтын. Соған бағынатын, соны пір тұтатын. Мәселен, қошқар елі топтасқан „Қазатком“ колхозын Бастаубай қария басқарса, шыбылдар түтін түтеткен „Қайрат“ колхозын Түрікпен ақсақал, ал Каганович атындағы колхозды Байжүніс Жүнісбаева апай көп жылдар бойы басқарды.

„Қайрат“ колхозы мен „Қазатком“ колхозының ортасындағы Каганович атындағы колхоздың (Ақши аулы) үлкен елді мекен екені бірден білінетін. Отау үй секілді, оқшау көрінетін. Жиын-топыр көбіне осында. Төрден қонақ, белдеуден ат үзілмейтін. Әр шаруашылық өзінше колхоз болғанымен, ауылдық кеңес — біреу ғана. Ол бәріне ортақ. Үш колхоздық ауылдың Кеңесі — Ақши ауылдық Советі деп аталатын. Ол осы Каганович атындағы колхозда орналасқан.

Каганович атындағы колхоз басқармасының төрағасы Байжүніс Жүнісбаева болса, Ақши ауылдық Кеңесінің кейінгі төрағасы — Наурызбай Жылқыбаев. Екеуі де осы ауылдың түлегі, осы елдің азаматы. Осындағы ырысбай, сарыбай, қара, шақа болып бөлінетін төрт ата —

Қара мен Сарыбай балалары. Байжүніс Жүнісбаева — сарыбай да, Наурызбай Жылқыбаев — қара. Ағайынды екі атаның төл перзенті. Бірі — колхозды басқарса, екіншісі — ауылдық Кеңесті басқарды.

Байжүніс Жүнісбаеваның колхозды қалай басқарғаны өзінше бір әңгіме. Көш бастайтын ер азаматтар жоқ емес, бар-ақ. Алайда Байжүніс апайдың елді басқаруы — өзінше жыр, дастан. Байжүніс Жүнісбаева — бүгіндер көнепің тірі көзі. Тоқсанға аяқ басқан Байжүніс асыдың сынығы әлі тірі. Ол кісі — ағып тұрған шешен, отызыншы, қырқыншы жылдардағы колхоздасу тарихын бастан атқарған тірі шежіре. Заты әйел болғанымен, ер тұлғалы. Сұңғақ бойлы, қызыл шырайлы, сөзге шешен кісі. Сүйегі ірі, әрі қатулы болғандықтан болар ауылға алғаш келген жалғыз тракторды жүргізуге сол кісінің ғана жүрегі дауалаған. Алғаш көрген трактордан айнала қашып, алыстан торуылдаған ауылдың ер азаматтары оны жүргізбек тұрмақ, дауысынан шошып, таңданысыпты. Қараңғы халыққа трактор таңсық қана емес, бастапқыда үрей болып көрінген. Оны жүргізуге ер азаматтар жүрексінген соң, қарапайым колхозшы, осы Байжүніс, етегін белге буып, тракторға өзі отырады. Бастапқыда үрке қашқандар кейін әуелі өсек таратқан. Байжүніс апайдың ері Қазбекке: „Әйелің ата дәстүрді аяққа басты. Әйелдің ер азаматтарды аттап кетуі — күпірлік. “Байтал шауып бәйге алмас” деген, әйел адам тракторға емес, әуелі атқа отырып, ермен тебіңгі теңестіру қай атаңда бар. Бұл бізді басынғандық” — деп, намысы қорланғандар қызғаншақтық білдіріп, наразылық айта бастаған екен. Оларға Қазбек қарт көнбепті. Табиғатынан сабырлы, аз сөйлеп, көп тыңдайтын ол кісі әйелінің трактор жүргізуіне еркіндік беріп, бетін қақпайды. Елдің сөзін, өсегін жүре тыңдап, көбіне іштей пішеді екен.

Әйел адамның тракторды меңгеруі ауылдан ауданға жетеді. Ауданнан облысқа, тіпті республикаға үлгі болып тарайды. Колхозшы трактористі дәріптеушілер келіп, көрушілер көбейеді. Баспасөз қызметкерлері трактор жүргізген әйелді барлық жерге дәріптейді. Депутат болып сайланады. Табиғатынан сөзге шешен әрі пысық, әрі шалымды да алымды әйел енді депутат Байжүніс атанды. Сауаты шамалы болса да, көкірегі ояу ол жоғары мінбеден сөз маржанын талай төгітіп, өткірлігін мұнда да танытады.

Ол осылайша Каганович атындағы колхоз

басқармасының төрағасы болып сайланады. Әйел адамды билікке көтерген үкімет саясатына кім қарсы болсын. Әрі өзі жанып тұрған от, өткір болса. Бір басына атақ та, абырой да қонады.

Трактордан атқа қонған төрапа колхоз шаруашылығын қалыптастырып, еңбек адамдарын ұйымдастыра да, басқара да біледі. Колхоздың негізгі кәсібі — темекі өсіру.

Темекі — техникалық дақыл. Пайдасы мол. Бірақ бейнеті көп. Колхоздың қойы, жылқысы, ірі қарасы және бар. Жер жетеді. Тек бағымын тап.

Колхоз дәулетін арттыруда, әрине, әрқайсысының өзіндік үлесі бар. Мал фермасын Жүнісбек Ошақбаев басқарса, темекі бригадасын Емберген Рақымқожаев, азын-аулақ көкөністі Нұртай Жаманов басқарған. Колхоз дәулетінің кіріс-шығысын кеңседе тапжылмай отырып Бұғыбай, Әмір, Қазбек секілді бухгалтерлер есептесе, ауыл шаруашылығының басқа кіші-гірім саласын Сәдуақас Оғатаев, Байжігіт Нүсіпахметов, Кәшке Байболов, Бекетай Шотбаевтар алақанда ойнататын. Қоймашы Камал Қадірбаев та өз ісіне пысық, артық жүріс-тұрысы жоқ, біртоға еді.

Ауылдың аяғы ылғалды әрі құнары мол, майда қаратопырақты. Сепкен дәнің, қадаған шыбығың өседі. Мұңайтпас аймағы, Жаманның қалың сарталы, Шыбықтының ат бойынан биік ақ шиі, Жарсудың жағасы деп жер аттарын атап отыратын. Жер ананың қадірқасиетінің жоғары болғаны соншалық, ауыл аяғындағы қалың қамыс арасы күндіз-түні қиқулаған құс, әрбір ши түбінен бытырай қашқан қоян, шоқақтаған қызыл қырғауыл дейсіз бе, аттап басқан сайын айналаң толы аң мен құс. Құс пен аң еті ол кезде ешкімге таңсық емес. Бүркітін сол қолына қондырған аңшы Дәулетбек алдынан ауыл баласы қанжығадағы қызыл түлкіні көруге қызыға шығатынбыз. Шешелеріміз үй әктеуге төмендегі сай қабағынан бордай аппақ әкті қоржын толтыра қазып алатын. Мал жарасын құрттауға көк тотияйын да шеңгел түбінен табылатын. Қалың бүлдіргеннің қасиетін кім білген. Алматыдан арнайы іздеп келген орыстар шелек-шелек толтыра теріп алатын-ды.

Ол уақытта шабындық жоқ, мал азығы дайындалмайтын. Төрт түлік қыс бойы өріс қуалап, жайылып жүретін. Арасына кірсе, атты кісі адасатын қалың ши. Оның түбі тұнған от. Жазда жайлаудан семіріп түсетін мал қыста осы шидің арасын ықтап, түбін қардан

тебіндеп, жайыла беретін. Жазғы қоңын төмендетпеген саулықтар қыста төлдей бастайтын. Кепе қозылары көктемде сойымға жарайтын. Асқар ата мал дәрігері болса, Жұмаділ Тасанов есепші, әрі колхоздың тексеру комиссиясының төрағасы. Рақымбай Мұңайтбасов, Оқас Шалтабаев, Әлімқожа Қошықбаев, Нұрсұлтан Қошығұлов шопан, Сәбек, Ран, Ораз сынды жылқышы, Мәлке, Нұқымбаев Оқас, Нұртайлар бақташы.

Егістік жер ат соқамен және жалғыз трактормен-ақ жыртылатын. Колхозшылар еңбек күнге астық алатын. Оғатай сазы мен тастақтағы қызыл қырман астыққа толлатын. Бәйкен аға — қырман меңгерушісі. Егеубай, Досым, Ешмұханбет, Әлімжан, Молдабай — диқан. Қырмандағы астықты тау жақтан соққан сар желге сапырып, таңға жүреді. Колхозшылар арба-арба астықты диірменге тарттырып, қарық болушы еді.

Әкеміз: „Біздің жер — Шыбықты, одан арғысы Шеңгелді, одан кейін Алтынемел, Шаңқанай. Онда Қоянкөз апамыздың, Байторы бабамыздың, Бөлек батырдың қабірі жатыр. Негізінен, біздің ата мекеніміз — Талдықорған облысының (бұрынғы) Алтынемел, Шаңқанай аймағы. Ертеде ата-бабамыз өзінің дулат, суан інілеріне енші бөлгенде, осы аймақты соларға қалдырыпты да, өздері Алатау бөктеріне көшкен. Содан біз осы жақты жерсінгенбіз. Текенің ағайындас бауыры Төлеміс — Қаскелең, Жамбыл ауданында. Біздің ата-бабамыздың көбісінің жатқан жері мен тең ортадағы Кербұлақ ауданынан басталып, Алтынемелден асады.

Қоянкөз апамыз, Домалақ ене секілді, ел бірлігін, амандығын, абысын татулығын сақтаған, дастарқан берекесін кіргізген тапқыр, киелі кісі екен. Ал Байторы, Тайторы бабаларымыз көріпкел әулие, қасиетті кісі болыпты. Сатай батырдың баласы Бөлек бабаларымыз ат белінен түспеген баһадүр батыр екен. Бөлек қабірі бұрынғы Талдықорған облысының Алакөл ауданы маңында болса, ал оның сауыты мен дулығы ұрпағы — Наурызбай Жылықбаевтың үйінде. Көздің қарашығындай сақтаулы”, — дейтін. Әкеміздің айтуы, нұсқауы бойынша, бала кезімізде талай мәрте барып көргеніміз бар.

Наурызбай ағаның соғыстан жаңа келген жігіт шағы. Сері кезі. Соған сай аңқылдаған ашық. Сөзі де өткір. Ер тұлғалы, иықты. Ат жақты, өңі сарғыш. Батыл сөйлеп, еркін жүретін. Үні жаңғырығып, жарқын шығатын. Таза киінетін. Бір қасиеті — аттың дүдділін таңдап мінетін.

Жамал, Сақып деген қарындастары және Мұстафа атты інісі — бәрі бірге тұратын. Бұрынғы үйлері колхоз орталығында. Ертеде салынған шатырсыз екі-ақ бөлмелі соқпа там. Кейін ауыл шетінен ағаштан салдырды. Қызыл темір шатырлы, еңселі үй ерекше көрінетін. Соғыстан „Қызыл Жұлдыз“, „Даңқ“ және тағы басқа орден, медальдармен оралған Наурызбай аға ол наградаларды көп тақпайтын. Өйткені қызығуға, мақтануға жоқ кісі. Көбіне тура сөйлеп, түзу жүретін. Бет-жүзің демей шындықты айтып, әділеттілікті, әділ төрелікті қалайтын. Әрі сауатты, көзі ашық, орысша мен қазақшаға бірдей. Сондықтан болар оны Евгенийевка-Моловодное ауылдық Кеңесіне бірден төраға етіп сайлады.

Евгенийевка-Моловодное ауылдық Кеңесіне аудандағы ең үлкен бірнеше шаруашылықтар қарады. Ол жердің байырғы аты — Атамқұл. Сырттан келімсектер көбейіп, қазақтың шұрайлы жерлерін солар иемдене бастаған соң, атамқұлдықтар тау бөктеріндегі Балшабдар мен Қаракемерге көшіп, одан ары тау ішіндегі Таутүргенге сұғынған. Атамқұл аулы, сөйтіп, түгел орыстанған. Ол Евгенийевка және Моловодное колхоздары атанды. Кейін екі колхоз ортасына сталиндік саясатпен жер аударылған шешендер және түріктер жалаң аяқ, жалаң бас көшіп келіп, жыртық шоқаймен қоныстанады. Екі шаруашылық арасы бірер жылда бірігіп кетеді. Елуінші жылдары екі колхоз іріленіп үлкен „Гигант“ совхозына айналды. Әлі де солай.

Отызыншы, тіпті қырқыншы жылдары орыс ауылын қазақ азаматтарының басқаруы некен-саяқ, сирек кездесетін. Орысша мен қазақшаға бірдей Наурызбай Жылқыбаев Евгенийевка-Моловодное ауылдық кеңесін басқарып, көбіне ақалтеке арғымақ мініп, елден ерекше, дара көрінетін. Ол заманда қазіргідей жеңіл автокөлік жоқ. Қолы жеткендер ғана жүйрік атқа ие.

Наурызбайды көбіміз аға дейтінбіз. „Ақшиде“ тұрып, „Гигантта“ жұмыс істейтін. Ол кісінің інісі Мұстафа бізбен қатар. Ол да ағасы секілді аңқылдақ, ашық әрі бауырмал. Жастайынан техникаға құмар болды. Украинада әскерлік міндетін өтеп жүріп, орыс қызымен танысды. Сол қызды ауылға әкеліп, ислам дініне кіргізеді. Сөйтіп, қазақи ауылдың үстіне кең етек көйлек киіп, басына орамал тартып, сиыр сауатын, жапа нан жабатын келіндерінің бірі болды. Бір жылда-ақ қазақша үйреніп, „орыс келін, сары келін“ атанады. Жылда бала тауып, ауылдың жеңіл ауыз келіндерінен озып кетеді.

Сол Мұстафаға ілесіп, бала кезімізде үйіне талай мәрте барғанымыз бар. Шешесі марқұм ағаш тостаған толы айран ұсынатын. Дастарқанына жүгерінің ұшынан жабылған, үгітілген нан, сықпа құрт шашып ішкі жемесіңе қоймайтып. Біз тамақ үшін емес, Бөлек батырдың сауыты мен дулығасын көруге келгенімізді сездіретінбіз. „Ендеше биссимилланы айтып, бабаларыңның аруағына бағыштайық!” деп, құран оқитын еді.

Батыр сауыты мен дулығасы түпкі бөлменің сол жақ бұрышында ілулі тұратын. Қасиетті киімді шаң-тозаңнан қорғағаны болар, беті ақ матамен жабулы болушы еді. Сауыттың астары жасыл пүліш-тін. Садақ оғы тесіп өте алмайтын сауыт аса сұсты көрінетін.

Бөлек батыр бабамыздың сол дулығасы мен сауытын талай мәрте көзбен көргенімізбен, көбіне оның тарихын, қасиетін сұрамаппыз. Дастарқан басында, аңда-саңда ол кісі жайлы айтылатын үзік-үзік әңгіме ертек секілді көрінетін. Қоянкөз ана, Байторы, Тайторы, Бөлек, Сатай батырларды некен-саяқ естумен ғана есімдерін көңілге сақтаппыз. Қоянкөз ананың атын келіндері тура атамай, „Шымдаған ене” дейді екен. Қазақтың енесін сыйлаған көргенді келіндерінің сондағы ибалығын енді түсінудеміз. Әкеміз „қызым саған айтамын, келінім сен тыңда” дегендей, дастарқан басында келіндерге осыны мысал келтіруінің де төркінін енді ұғынудамыз. Ауылдың қырқыншы, елуінші жылдардағы тарихын көзбен көріп, оған тікелей араласқанымызбен, одан арғысын ауыз толтырып айта алмаймыз. Көбіне елден естіген „естеліктерді” еске түсіреміз.

Бүгін біз егеменді ел қатарына қосылған, тәуелсіз мемлекетіміздің тарихын, мәдениетін, экономикасын қайта түлетуге жаңа кіріскен жас елміз. Ішкі және сыртқы саясатымызды дербес жүргізе отырып, басқа дамыған өркениетті елдермен тереземіз тең болуын қалаймыз. Әрине, әр жылдың ғасырға пара-пар кездері бар. Халқымыздың тарихына алтын әріппен жазылған нелер оқиғалар көп-ақ. Жетпіс жыл ішінде, шынын айтсақ, өз ата-баба тарихымыздан хабарсыз болыппыз ғой.

Халқымыз жеті атаны білу парыз дейді. Орыңды сөз. Руыңды біл, бірақ руға бөлінбе! Имандылыққа кел. Салтыңды, тіліңді қадірле. Дініңнен безбе. Бұл да аталы сөз. Ас беріп, аруақтар алдындағы борышымызды өтеу арқылы — солардың аруағынан қуат алудамыз. Осының бәрі дәуір ағысы, тарих тағылымы.

Аруақ разы болмай, тірі байымайды, — дейді. Сонда

біз табынар аруақ кім? Ол — осынау киелі жерді қорғаған, оны бүгінгі ұрпаққа аман-сау, талатпай жеткізген ата-бабамыз. Ендеше сол ата-бабамыздың еңбегін бағалау, өсиетін орындау — бүгінгі ұрпақтың төл міндеті.

Солардың бірі — Сатайұлы Бөлек батыр дедік. Әңгімемізді батыр бабамыз Бөлектің тегін, шыққан жерін таныстырудан бастауды жөн көрдік. Кезінде ауылдағы оқыған бетке ұстар қауым — мұғалімдер дедік. Рас. Біздегі сол мұғалімдер ішіндегі мыңнан бірі — Қали Нүсінов. Зсрек, ауыз әдебиетін жатқа шертер шежіре. Қағылез Қали — бүгіндер еңбек ардагері, зейнеткер. Шарифат пен құранды жаратылыстану пәніндей жатқа айтатын ақсақал. Ол кісі Бөлек батырдың шыққан тегін, тарихын, оның бүгінгі ұрпақтарын былай әңгімелейді.

— Сатайұлы Бөлек батырды Ұлы жүздің ішіндегі шапырашты тайпасына жатқызамыз. Шапырашты баласы — Шам. Шамнан — Малды. Желді туған. Желдіден — Асыл. Асыдан — Көрпе мен Өмір туған. Көрпеден — Теке, Төлеміс, Құлан, Жанай. Соның ішінде Текеден — Дәулетбай, Сатай.

Дәулетбайдың да, Сатайдың да тұқым-тұяғы Еңбекшіқазақ ауданындағы бұрынғы Түргеш қазіргі Түрген өзенінің бойында. Өздерін Түргендегі теке еліміз дейді. Өйткені, Текенің ағайындас бауыры — Төлеміс Қаскелең, Ұзынағаш жағында.

Теке елінің үлкен шаңырағы, яғни отау үйі, Бөлектің кіндік қаны тамған торқалы топырағы Ақши ауылы соңғы жетпіс жылдың жетегінде бастан не атқармады десеңізші. Ауыл аты қаншама өзгерді. Бөлек батыр заманындағы жоңғарлармен ұзақ жылағы соғыс халықты бір есеңгіретсе, Кеңес кезіндегі екінші дүниежүзілік соғыс тағы бір есеңгіретті. Боздақтарынан айырылған ел еңсесі күйкі тіршілікпен көпке дейін бой жаза алмады. Соғыс зардабы жиырма-отыз жылға созылды. Қалпына қайта келген халықтың алпысыншы жылдардан бастап, түнгі ұйқысы күндізгі бейнеті тыныштала бастады.

„Казатком“, „Қайрат“, Каганович атындағы колхоздар бірігіп, іріленді. Үш колхоз енді „Жарсу“ совхозы атанды. Қой малы 80 мыңға жетті, табын сиыр үш фермаға бөлінді. Қол күші тек техникаға ауысты. Сондықтан жылқы малы азая бастады. Тонналаған астық, ет, сүт мемлекетке өткізіліп жатты. Бір кездегі темекінің орнын жүзімдік алқап аластырды. Оның да өнімі мемлекетке кетіп жатты. Дегенмен, ауыл отызыншы жылдармен са-

лыстырғанда адам танымастай өзгерді. Жер тамның, соқпа үйлердің жұрнағы қалмады. Сәулетті сарай, еңселі үйлер, көп қатарлы ұзын мектептер ауыл ажарын аша түсті.

Алайда, қазақша оқу арнасы тарылып, балалар орысша оқуға ауыса бастады. Өмір ағымының бұл бағытына тосқауыл болмады. Өйткені коммунистік партия саясаты жаппай орыстануға бейімдеп тастаған еді. Жұмабай, Түймебай, Жомарт жүргізетін ХТЗ кішкентай тракторлары К-700 пен КаМАЗ-ға ауысты. „Жыл қорытындысын миллиондаған табыспен аяқтадық” деп, „Жарсу” совхозының жар салуы облыстан тыс жерлерге тарап жатты. Төрт атаның баласы сүттей ұйыған ауылға орыс, ұйғыр, түрік, шешен, әзірбайжан, грузин, армян, неміс дейсіз бе, 14 ұлттың өкілі араласты. Келімсектердің көптеп келуінен төрт ата ұрпағы қазір де шешіліп, әр жерден бір ұшырасады.

Энциклопедияда дұрыс анықтама берілгендей, Жаман колхоздастыру кезінде де ел билеген. Қараңғы халықты басқару, билеу, басын қосу, әлбетте, оңай емес екені бесенеден белгілі. Бірақ коммунистік партия саясаты бай мен болысты қаралап, әділдікті көпе-көрне аттап кетті. Жаман ауылының жұрнағы әлі бар.

Ауыл аяғында қалың өскен Жаман ағашын жылда шауып алып жатсаң да, терең тамырлы түбінен сары шалкиіздей қаулап шыға береді. Осыдан-ақ ата мекеннің шұрайлы, қасиетті, топырақ екенін аңғару оңай.

Ауыл азаматтары ат тізгінін тәуелсіздіктің туын тіккелі бері ғана еркін қолға алды. Олар ауыл жұртшылығымен ынтымақтаса, ауыз бірлігін нығайтуда. Ауыл азаматтары „Қазақ тілі” қоғамы бастауыш ұйымымен және ауылдағы „Ардагерлер кеңесімен” ақылдаса отырып, ұмытылуға айналған ата салтымызды қайта жаңғыртуда. Көпшілік арасында игілікке ұйытқы болып, көш бастаған мұндай азаматтардың ісін халық қолдап отыр.

Ауданда бірінші болып 1993 жылдан „Ақши” ауылдық кеңесі жиналыстарда қазақ тілінде сөйлеуге толық көшті. Бұдан олардың жұмысы жаңданбаса, ақсамады. Қайта көптеген өзекті мәселелер қайта қаулап, әрі оңды шешімін тапты. Оны ауылдық кеңестің тоқсаныншы жылдардағы төрағасы Сейітхан Қуанышбаев орыңды көтерді, өз билігі ауқымында(шеңберінде) көп дүниені іске асырды. Әр ауылдың төрелік айтар, қалың жұртқа қалқан болар сыйлы азаматтары бар емес пе. Көш бас-

тайтыны сол ауыл ағалары — Нұрбала Мәнжуов, Аманбек Қырқабақов, Сатап Танысқұлов, Нақысбек Рақымқожаев, Сәбит Қадіров, Махмұт Андасбаевтар құт мекендеріндегі тарихи негізі жоқ көп көшенің аттарын өзгертсек деп үн көтерді. Бұл бастама ауылдағы жұртшылықтың жалпы жиналысында, сол кездегі жергілікті кеңестің сессиясында қаралып, сегіз көшеге жаңа атаулар берілді.

Соның көбін тізе бермей, Күндік Дөненбаева атындағы жаңа көшені мысалға келтірелік. Ақши ауылдық кеңесінің алғашқы төрағасы болған Күндік Дөненбаева және оның ұрпақтары — осы күнге дейін осы ауылдағы өнегелі отбасылар. Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде өз қаржысымен әскери ұшақ жасатуға 110 мың сом аударған анаға кезінде И.В.Сталин арнайы телеграмма жолдап, рақметін білдірген-ді.

Күндік апанын үйінің орны сол қалпында. Өзі тұрған көшені сол кісінің атымен атауды ауыл азаматтары өтелген бір парызымыз деп есептеді.

Елі мен жері үшін жоңғар шапқыншылығында қаһармандық көрсеткен батыр Бөлек жер жанаты Жетісуға ғана емес, кең байтақ қазақ еліне ортақ. Ендеше кіндік қаны тамған ауылы мен ауданына сол кісінің атын беру — асқан адамгершілік емес пе! Ауылды „Ақши“ деп айқайлап, одан кейін „Жарсу“ кеңшары деп, жар салудың бүгінгі, одан кейінгі ұрпаққа қандай мақтаныш, тәлім-тағалым?!

Осыдан жетпіс бес жыл бұрын ауданды „Еңбекшіқазақ“ деп атау — кезінде заманына сай келген де болар. Ал қазіргі қайта жаңарған дәуір талабына сай ма? Әрине, сай емес. Қазақ қашанға дейін еңбекші атанып жүре бермек?! Елін, жерін қорғаған батыр бабамыз қашанда қорған, мақтан емес пе? Ендеше халық батырын неге мақтан тұтпаймыз. Осы мәселе соңғы жылдары, әсіресе жергілікті баспасөзде қатты қозғалды.

Жазушы Жолдасбай Тұрлыбаев Райымбек батыр туралы жазған „Тамыз таңы“ атты тарихи романының „Маңызды мәслихат“ атты тарауында былай дейді: „Бұл жиынның ұйытқысы — Төле, Қазбек, Әйтеке билер. Осында Қабат жырау, Қойайдар да, батырлардан Саурық, Бөгенбай, Қабанбай, Өтеген, Шалырашты Наурызбай, Хангелді, Аралбай бұлардан басқа да Оразтегі шешен, Бөлек, Ырыскелді батырлар болды.

— Сол атақты қимай отырсындар, өздерің-ақ ала қойыңыздаршы. Билікті де, батырлықты да сіздерге-ақ

бердік. Мен атақсыз-ең ойраттармен соғысамын. Мақсатым — батыр атану емес, атамекенді азат ету, іргесі бүтін ел болу, — Бөлек батыр Мергенбай би сөзіне шамдана жауап қайырды”, — дейді.

Сол секілді Әбіш Кекілбаевтың „Үркер” атты романында Әбілқайыр ханның ақ патшаға жіберген елшілігінің ішінде Ұлы жүзден шапырашты Бөлек батырдың барғаны айтылады. Осындай тарихи деректер көп-ақ. Оны жинау, жазу, кейінгі ұрпаққа өсиет етіп қалдыру — бүтінгі толқынның міндеті, парызы.

Жоңғар батыры Аңырақайды 1729 жылы Аңырақай деп аталатын тауда Бөлек батыр жекпе-жекте өлтірген. Бөлек батыр бастаған қазақ жасақтары 1750 жылы жоңғарларды Тұрпанинан асыра қуған. Аңырақай тауы Жамбыл облысында әлі осылай аталады. Шапқыншы сол жауды жеңген өз батырымыз өз елінде атаусыз қалды деп айтуға ұят.

Жазушы Балғабек Қыдырбекұлы „Қазақтың Қарасай батыры” атты жазбасында Бөлекті орны ерекше, көрнекі тұлға етіп көрсеткен. Сонау 1700—1785 жылдары жоңғарға қарсы күресте шалырашты Наурызбай батырмың басы болған. Мың басы — бас батырдың оң қолы.

Жоңғар шапқыншылығы кезінде Бөлек батыр Іле өзенінің таяз жеріне шыбық қадап, белгі жасап, түнде сарбаздарын арғы бетке өткізіп, жауға күтпеген жерден шабуыл жасайды екен. Іле өзенінің су астында жерден қазылған өткелі болған деген әңгіме де бар. Оны да пайдаланып, жауға ұрымтал жерден ойран салады екен.

Қалмақтың қырық мың қолының 25 мыңы сол кезде Хан тауда жатады. Қазақтар соларға қарсы аттанады. Бүкіл Шу аңғары адамға толып кетеді. Бұл ұрыс шешуші болмақ. Егер осы ұрыста қазақтар жеңсе — онда қалмақтың құруының басы болмақ. Ұрысты бастамас бұрын қазақтың жиырма алты батырын шақырып, ұрыс тәртібін батырлар кеңесіне салады. Жасы үлкен Сатайдан басқаның бәрі жекпе-жекке шығатын болды. Ұрыс үстінде тек қара күш емес, әдіс-айланы пайдалануды, найзаға қарсы қылыш шабу, қылышты найзамен қағу, қалқанды пайдалану, әйтеуір қарудың қайсысы болса да, қолдану керектігі әңгімеленеді. Көпшілік ең алдымен Сатайұлы Бөлек шықсын деп шешеді. Егер Бөлек жеңіліп қалса, Олжабай шықпақ. Бұл пікірді Төле би мен Қазыбек би де құптайды.

Ертеңіне қалмақ сарбаздары Далатауға қарай сап түзейді. Алғашқы жекпе-жек. Қазақтардың Бөлекті

бірінші болып жекпе-жекке шығару себебі — алғашқы ұрыста қайткенде жеңу керек. Үлкен ұрыс тағдыры осы бірінші жекпе-жек арқылы шешіlmек. Бөлек жас. Күш-қуаты қайтпаған. Оның үстіне ат үстінде ойнақ салуды әбден меңгерген шабандоз. Аттың мына бауырынан түсіп, ана бауырынан шығу оған түк емес. Шауып бара жатып бір аттан екінші атқа секіріп мінеді, қуғыншыға ат үстінде теріс қарап отырып-ақ, садақ атады, найза лақтырады. Екі қолы да қарулы. Қара күш иесі Наурызбай оның тақымынан көкпарды тартып ала алмайтын. Садақты екі қолымен бірдей тартатын. Әсіресе, өндірішekten ұрған найзасы жаза кетпейтін. Дәл тиетін. Осындай ерекшелігін ескерген алқа мүшелері оны жиырма алты батырдың ішінен жекпе-жекке бірінші болып шығуға ұйғарады.

Қалмақ батырлары ішінен Аңырақай даңқты. Сол Аңырақай шығатын болады. Екі жақтың елшілері келіп, соғыстың қалай жүретініне келіседі. Бұл сәске түс болатын. Түске таман Далатау адырының терістік батыс жағы қаптаған қалың сарбаздарға толады. Ары жағы қалмақтар. Бергі жағы қазақтар. Бәрі шоғырланып, топтанып тұр. Шарт белгі бойынша басына қыл байланған байрақ көтеріледі.

Қалмақ жағынан Аңырақай көрінеді. Астында ұзын жал торысы. Аңырақай — ежелден аты шулы батыр. Қалмақтарда онымен күш санасып, тең түсер ешкім жоқ. Талай жекпе-жектің туын желбіреткен сайып қыран. Іштей тынып, тұнжыраған қалың қол. Бәрі үнсіз. Сатай батыр: „А-құдайлап“, мазасызданады. Албан Хангелді батыр Сатай жанында, оған дем беріп, жұбатумен болады.

Бөлектің мінгені қамшы салдырмайтын шабдар жорға. Иесінің ыңғайына қарай жүріп үйренген. Қыбыр еткеніңді қалт жібермейтін жануар, Бөлек шойындай нық. Тіпті, үш қабат тор көз сауытын да шешіп тастаған. Найзасы жерге қадаулы. Бар қаруы қолындағы қолақпандай шоқпар ғана. Оның мұнысына тандабаған жан жоқ. Бөлектің сауытын шешіп, ат үстінен лақтырып тастағанына қалмақтар да аң-таң. Бұрын-соңды мұндайды көрмегендер бір-біріне қарап, бас шайқасады. Бөлек жекпе-жекке емес, деп бір ат үстінде ойын көрсетуге шығатындай. Не өзім өлем, не оны өлтірем-ау дегендей қорқыныш үрей жоқ. Шабдар жорғасын еркіне жіберіп, өзі ортада. Қазақ батырының мына қылығына қалмақтар қанжардай сұстана қарап қалты.

Бөлек батыр қалмақтың бас батыры Аңырақайға дәп бір сәлем бергелі тұрғандай, бейқам. Оның мұнысын сезбей тұрған қалмақ жоқ. Бөлекті көп күттірмей қалмақ батыры Аңырақай да торысын ойнақтатып ортаға шықты. Екі батыр бір-біріне арыстанша атылды. Шоқпарға шоқпар тиіп, от шашты. Тағы бір бетпе-бет келгенде Аңырақай батыр найзамен кезенеді. Бөлек оны дарытпайды, жердегі шаншулы найзасын жұлып алады. Тағы да аңдыс, тағы да шайқас. Қас қағым сәтте Бөлек жауының найзасын қағып түсіреді. Қолындағы қаруынан айырылған Аңырақай жанталасып, қылышын суырады. Сол кезде, ғажап, Бөлек жым-жылас жоқ боп кетеді. Шабдар жорға ойқастап Аңырақайдың арт жағынан шығады. Қалмақ батыры аң-таң. Бөлек болса, ат бауырында. Аңырақайды тізеден салып өтеді.

Бөлек батыр енді Аңырақайдың сол жағынан шыға келіп, оны тағы да салып өтеді. Қалмақ батыры не болғанын білмейді. Есі ауып, ат жалын құшады. Енді оның қайтіп орнынан тұрмасын көрген Бөлек батыр ойқастап шыққан иесіз тұлпарды өз жетегіне алып, тартып тұрады.

Екі жақ та у-да шу. Біреулері қуаныштан, екіншілері іреніштен. Бас батырынан айырылған қалмақтардың сағы сынбай қайтсін? Ешкімнен жеңілмейтін, ешкімнен қорықпайтын Аңырақайдың ат жалын құшып, мұрттай ұшуы бүкіл қалмақты күңіrentіп-ақ жіберген еді. Бұған дейін Далатау аталып келген бұл жер сол күннен бастап Аңырақай аталады. Далатау, Аңырақай тарихы осылай.

Өз-өздеріне әзер келген қалмақтар екінші жекпе-жекке Жадамба деген батырын шығарады. Оған қазақтар Олжабай батырын қарсы қояды. Батырлар әдетте қос-қостан ат мінетін. Өйткені, қанша мықты дегенмен шешуші ұрыстарда кез-келген аттың белі шыдамай сыр беріп қалатын. Ат шалдықса, батырға қауіп. Содан да барлық батырлар жекпе-жекке қос атпен шығатын. Бұл жолы Олжабай олай етпеді. Жан серігі Қарагерін мініп шықты. Жадамба батыр бірден найза сайыспен бастап кетті. Бір-біріне қарсы шауып, найзаларымен нажағай ойнатты. Ә дегеннен-ақ қалмақ батыры аймалы көрінді. Найза сілтесіне көз ілеспеді. Қарсыласын састырып-ақ тастады. Олжабай да есесін жіберіп жатқан жоқ. Тірессе тіресіп, шабысса-шабысып, жан аямай жауын тез-ақ жер жастандырсам дейді. Қалмақ, міне, ат үстінен сыпырылып түсті. Олжабайдың оны ат бауырына алуына болатын-ақ еді. Бірақ ол өйтпеді.

Атына минуте мүмкіншілік берген Олжабайға Жадамба найза лақтырды. Олжабай қалқанын тосып үлгерді. Қылышымен найзаны қақ бөдді. Қалмақ жағының үрейі ұшты. Жадамба жерге отыра кетті. Қаракер атын ойнақтатып, Олжабай оған төніп келді. Қылышпен басын шаппады. Мұны көріп тұрған қазақтар қиқуға басты. Намысы қорланып, амалы құрыған қалмақ батыры ат үстіндегі Олжабайға жаралы жолбарысша атылды. Сол кезде ғана оның басы жерге допша домалады, шоршып түсті. Сөйтіп, Бөлектен кейінгі екінші жеңіс Олжабайдыкі болды. Бұл кезде күнде ұясына қоралана бастағанды.

Ертеңінде жекпе-жек тағы басталып, он бір күнге созылады. Он бір күнде жиырма тоғыз қалмақ батыры өлді. Бөлек батыр бастап берген жеңіс аяғына дейін тек жеңіспен жалғасып жатты.

Текенің төрт баласы — Сарыбай, Қара, Ырысбай, Шақа осында дедік. Осы ауылдағы ауызбірлігі ұзақ сақталған — Ырысбай тұқымы. Ырысбайлар көп. Аға баласы аталмаса да, береке, ырыс, дәулеті дүркіреген, дастарқаны мол, пиғылы кең, ниеті ақ ұрпақ. Әсіресе бауырмашыл. Оларда үлкенді сыйлау, алдыңғы ағалар алдынан қия өтпеу жақсы дәстүрмен жалғасып келеді. Сондықтан басқаларға үлгі. Олар — жеті атаны пір тұтқан, жеті атадан аспай құдаласпаған ауыл.

Солардың бірі — Керімжановтар әулеті. Қошықбай баласы Керімжан бес ағайынды. Үлкені осы — Керімжан, одан кейінгі — Әлімқожа, Сарғожа, Күлтай, Қарақожа. Керімжаннан ұрпақ көп. Оның ең үлкені Мұхамеди Ұлы Отан соғысынан оралмады. Бірақ артында Жауынгер деген ұл қалды. Одан кейінгі екінші ұлы — Мажан. Мажанды бүкіл ауыл, аудан құрметтеген азамат. Мамандығы орта буын агроном, Мажан колхоз кезінде звено жетекшісі, совхоз кезінде бригадир болды. Ат белінен түспейтін белсенді атанған. Басшымын деп бақырмайтын, қайта кіші пейіл, ашық та жомарт болатын. Үйінен қонақ үзілмейтін, дастарқаны жиналмайтын. Өзі тұтығып, кекештене сөйлегенімен ән салуға келгенде мүдірмейтін. Бір қасиеті өле-өлгенше жауырыны жерге тимеген балуан еді. „Асы“ жайлауында өтетін шопандар тойына Еңбекшіқазақ, Шелек, Талғар аудандарының малшылары жиналатын. Олар өз балуандарын ортаға шығарып, күресін тамашалаушы еді. Сонда да Мажанды ешкім жыға алмайтын. Бас бәйге Мажанға берілгенімен, ол сый басқаларға бұйыратын. Аңқылдақ балуан олжасын көңілі түскенге ұстата салатын.

Сол Мажанның үлкен қызы — Бақыт, одан кейінгі ұлдары Мұрат, Мақсұт, Талғат. Олар жеті атасын былай атайды: әкеміз — Мажан, ол — Керімжан баласы. Керімжан Қошықбайдан туған. Қошықбай Ырысбайдан. Ырысбай Дәулетбайұлы. Дәулетбай — Текеден. Теке — Көрпеден тарайды. Көрпе — Батырдан. Ал Батыр — Байбағыс баласы. Байбағыс — Асыдан. Асыл — Желді. Одан — Шам. Шамнан — Шапырашты деп саусақтап санап береді. Демек, жеті атасы ғана емес, он төрт атаны білгені.

Осы үлкен отбасы кешегі жас келіні — Күлсара бүгін ардақты ана, абзал абысын, әрі қолы мен ниғылы кең әже. Бұл жанұяның үлкен шаңырағын ауылдағылар отау үй дейді. Орынды. Біздің үшінші атамыз Қошықбайдан — Керімжан, Әлімқожа, Сарғожа, Күлтай, Қарақожа болып бес атаға бөлінген, олардың көбі осы Бөлек батыр ауылында. Олар да бір көше. Керімжан атаның Мажаннан кейінгі баласы — Нұрқадір. Бір кіндіктен тараған көп ұрпақтар. Бәрі: „Біз Қошықбай әулетіненбіз“ деп орынды мақтанады. Керімжан атамның сол шаңырағы — отау үй. Келін осында түсіріледі. Той осында өтеді. Не болса да, әйтеуір бәрі осында жиналады, ақылдасады, ұйымдаса отырып бәрі де біріге мәселе шешеді, әр атқарады. Бөлек батыр бабамыздың аруағы осы шаңыраққа дарыған, оның қуат-күші Мажан ағаға қонған деп білеміз. Сол Бөлек батыр аруағы үш ғасырға жақын мезгілде, егеменді ел болғанымызға бесінші жыл толғанда, 1996 жылы қайта жаңғырды. „Жарсу“ кеңшары тарады, „Бөлек“ акционерлік қоғамы аталды. Бүгіндер осы баба атымен аталған ауыл, оның ұрпақтары батыр рухынан жігер, қайрат алуда. Ол — ұрпақтарына таусылмас азық, қуат, мәңгі есім, мәңгі мұра.

БАЙТОРЫ БАБА

Айғақтаған айыбын адал ардың
Тұлғаларым тұрғанда, табалар кім?
Келер ұрпақ кешпейді, егер бүгін
Тірілтпесек рухын бабалардың!
Батыр баба Байторы — аты аңыз,
Ерлігін көп жырлаған ақын-абыз,
Жаңқанайда ұрпағы берер асқа
Тағзым етіп қайтуға шақырамыз.

Ұрпақтары

Ұлы жүздің белді аталарының бірі — шапырашты. Шапыраштының жетінші баласы — Дәулетбай, Сатай. Сатайдан Батырбай, одан Байторы баба туады. Байторы әрі батыр, әрі әулие болған. Елдің тыныштығын, берекесін, жердің иелігін сақтаған. Ертедегі сол ерлердің ерлігі ел аузында аңыз болып, ұрпақтан-ұрпаққа айтылып келеді.

Шапыраштының ата-мекені Жетісу өңірінің оңтүстік шығыс жағы болса керек. Шапыраштының бір баласы Теке қонысын Ұлы жүздің жалайыр, дулат, суан, руларына тастап, қоныс беріп, өздері Алатау бөктеріне көшіп кеткен.

Ата қонысты, ондағы аруақты ата-бабаны енді іздей бастаған бүтінгі ұрпақ „ештен кеш жақсы“ деп, тәуелсіздікке тәуба деуде. Еңбекшіқазақ ауданы Ленин атындағы ұжымшардың директоры Абыхан Жексенбеков, осы аудандағы Талдықұлақ ауылының белді азаматтары Көпбай Молдахметов, Мұқан Ілімтонов, Кеңес Шалғынбаев және Алматы қаласындағы бір топ азаматтар мен Талғар ауданындағы Сәрсебек Тілеубаев, Әуесхан Әбілханұлы Жаңашев бастаған ел ағалары 1995 жылы Байторы бабаларының, Қоянкөз аналары-

ның кесенесін іздеп тауып, онда құран оқып, құрбан шалды. Жетісудағы суан, дулаттан тараған ұрпақтар бұл киелі күмбезді көздің қарашығындай сақтап, әрі оған табынып келген. Іздеп келген ата-баба ұрпақтарын құшақ жая қарсы ала отырып, бауырымдап көріскен. Содан бері екі ел арасындағы байланыс үзілмеген. Ауыл ағаларының бұл бастамасын қуаттаған екі облыстың және соларға қарайтын бірнеше ауданның әкімдері де бас қосып, баба басына күмбез орнатып, үлкен асты көктем егісі аяқталар 1996 жылдың мамыр айында беруге мәмлеге келеді.

Ата-баба аруағын сыйлаған мұндай игілікті істен құлақдар болған жұртшылық үнсіз жатсын ба! Еңбекшіқазақ ауданы мен Алматы қаласындағы көзі ашық, көкірегі ояу азаматтардан арнайы комиссия құрылған. Олар ас рәсімін ұйымдастыруға, күмбез орнатуға белсене ат салысқан. Жұрт та жұдырықтай жұмылған. „Көп түкірсе көл” деген емес пе, Абыхан Жексенбеков, Кеңес Шымғанбаев секілді жомарт жандар жүз мың теңгеге дейін қаржы аударған.

Шапырашты руының теке және төлеміс болып екі атаға бөлінетін ұрпағының Төлеміс балалары Қаскелен, Ұзынағаш жағында. Ал теке елі — Еңбекшіқазақ, Талғар ауданында. Сол текенің бір баласы — Сатай дедік. Сатайдан Батырбай, одан Байторы, одан Әлі және Мүсірәлі туады. Әлден алты бала, Мүсірәліден тоғыз бала өрбиді. Мүсірәлінің тұңғыш баласы Бекбаудан бүтінгі игі бастаманы көтеріп жүрген — Мұқан, Көпбайлар. Ал Мүсірәлінің алтыншы баласы Елқоңдыдан Қозы, одан Ебей, одан Күдербай, одан Түменбай, одан Аманбай, одан Абыхан Жексенбеков туған. Сол ауыр жүкті арқалаған Абыхан Жексенбеков осы рәсімнің негізгі ұйтқысы атанды.

Мамыр айының тамылжыған жайма шуақ ашық күнінде Талдықорған жақтағы Сарыөзек ауылына қарай шұбырған автомашиналар Байторы бабаның кесенесіне қарай бет түзеді.

Шоқан Уәлиханов күмбезі алыстан мен мұңдалап, қалың ағаш ішінде дара көрінуде. Жиһанкөз Шоқан сүйегі жатқан қабірге бас ие отырып, оның мұражайын аралап көрдік. Іле Алатауының Малайсары және Шоқпар сілемі болып бөлінетін екі таудың ортасындағы кең жазықты Байторы өзені кесіп өтуде. Байторы бабаның бұрынғы кесенесі Матай тауының биік шоқысынан ежелден айқын көрінетін.

Осындағы үлкен елді мекен Байторы бабаның атымен аталыпты. Бұрын колхоз болып, Кербұлақ ауданындағы белді шаруашылық атанған көрінеді. Кілең еңселі ақ үйлер. Кең көше асфальтталған. Ауыл тұрғындары құлақдар болса керек, қарттарынан бастап, бала шағасына дейін көшеге шығып, „ниеттерің қабыл болсын“ деумен бас изесіп, қол бұлғауда.

Бұл жақ жоталы қырат. Бел-белес. Төрт түліктің таптырмас нағыз өрісі. Соған қарағанда ауыл шаруашылығы ішінде мал шаруашылығы басым ба деп ойладық. Жер, егістік, шабындық суармалы емес. Жаңбыр суына табынуда. Таудан сарқырап аққан бұлақ — ауыз су. Есесіне жері от, құнарлы, шөбі шүйгін. Киелі жер — Шаңқанай, одан әрі Алтынемел деп аталған.

Текеден — Байторы, Төлемістен — Дәулет тараған. Бұл кісілер замандас болыпты. Өрісі, қонысы бір, жау шапқандағы ұраны — Қарасай! Дау туғанда ел таңбасы — тұмар екен. Қызы — Шаңқанай да әулетті жан көрінеді. Сондықтан да бұл жазықты Шаңқанай деп атаған, оның жалғасы Алтынемелге дейін иек артып созылып жатыр екен.

Байторы бабаның кесенесі өзі аттас өзеннің күн шығыс жағында, биік шоқының басында. Етектегі тай шаптырым кең жазыққа ат басын тіредік. Өзен бойына жиналып, жан-жақтан келгендер жапа-тармағай қазақ үйлерін тігіп, қазан көтерімен қауырт қарбалас жұмыс бастады. Қаз-қатар тізілген автомашиналар, сапырылысқан жұртшылық.

Күн жұма болатын. Кешке қарай әр үйде қой сойылып, әр жерден қазан көтеріле бастады. Осында жұма намаз да оқылды. Қараңғы түскенше 33 қазақ үй тігілді. Кілең алты қанатты, ақ шаңқай үйлер. Өзінше бір ауыл пайда болғаны. Еңбекшіқазақ ауданының әр шаруашылығы жеке-жеке үй тіккен екен. Соның ішінен сегіз қанатты ақ үй алтын орда іспетті дара, ерекше. Сырты аппақ. Қызыл құрма, оюлы есік. Негізгі ұйыдастыру басшылары осында жайғасқан. Қайда барсаң да абыр-дабыр, жылы жүзді жандар. Төрте жаюлы дастарқан. Далада домбырадан күмбірлеген күй, асқак ән естіліп жатыр. Тау үшін жаңғыртып, тылсым даланы әнге, сәнге бөлеуде.

Әр үйде Байторы бабаның аруағына бағышталып құран оқылды. Қарияларға бас тартылды. Талғар ауданды Мәдениет бөлімінің „Алатау аясында“ халықтық ән-би ансамблі қазақ үй ішінде өз өнерлерін әр ауданның